

Marzena Machoś-Nikodem

Dogoterapia w pracy logopedycznej

Logopedia Silesiana 1, 159-172

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARZENA MACHOŚ-NIKODEM

Szkoła Podstawowa nr 14 z Oddziałami Integracyjnymi w Zabrzu

Dogoterapia w pracy logopedycznej

ABSTRACT: The article concerns talking the advantage of a therapy with the participation of a dog in the work of logoped. It presents the terminology connected with the pet therapy. The author describes a therapy model of dyslalia and oligophasia with talking advantage of a dog as a therapist. In introduces into anissve of the pet therapy, which can be a form of the multisensory stimulation to teaching.

KEY WORDS: pet therapy

Praca logopedyczna z dziećmi z różnego rodzaju deficytami wymaga podejścia holistycznego, uwzględniającego zastosowanie w terapii elementów metod paralogopedycznych, przede wszystkim pedagogicznych, psychoterapii, arteterapii, bajkoterapii, terapii przez zabawę oraz dogoterapii. Logoterapia dziecka głębiej i głęboko upośledzonego wymaga zastosowania bodźcowania polisensorycznego, angażującego równolegle kilka zmysłów. Podejście holistyczne stanowi także główną ideę towarzyszącą analizowaniu procesów komunikowania się, które obejmują zarówno teoretyczne modele komunikacji językowej, jak i komunikację wizualną, dotykową, wibracyjną, węchową, smakową, termiczną oraz somatyczną. Substancjalizacja myśli w przypadku dziecka głęboko upośledzonego nie może opierać się na mowie i piśmie, ale przede wszystkim na różnego rodzaju sygnalizowaniu będącym nośnikiem myśli.

Dogoterapię należy traktować jako narzędzie wspierające terapię właściwą. Udział psa w zajęciach może stanowić czynnik stymulujący w procesie akwizycji języka dziecka z trudnościami w porozumiewaniu się. Kontakt ze zwierzęciem niejednokrotnie inklinuje w kierunku wyzwolenia spontanicznej aktywności komunikacyjnej dziecka – zarówno werbalnej, jak i pozajęzykowej. Dogoterapia jest metodą znajdującą zastosowanie w przyswajaniu zarówno języka prymarnego, jak i alternatywnych form wspomagających porozumiewanie się.

W Polsce dogoterapia cieszy się dużym zainteresowaniem. Istnieje kilka fundacji zrzeszających ludzi prowadzących zajęcia przy udziale psów z dziećmi prze-

jawiającymi różnego rodzaju zaburzenia. Jest to dziedzina młoda, co powoduje określone konsekwencje, takie jak brak jednolitości, jeśli chodzi o terminologię, przygotowanie psów oraz wymagania, jakim powinna sprostać osoba prowadząca zajęcia z udziałem psów. Na rynku wydawniczym brak pozycji z zakresu dogoterapii, mówiących o tym, jak prowadzić ćwiczenia, aby osiągnąć efekty terapeutyczne. Na stronach internetowych fundacji zamieszczane są tłumaczenia angielskich materiałów dotyczących terapii kontaktowej. Do tej pory ukazało się pięć pozycji w języku polskim – składają się na nie materiały opracowane przez grupę wolontariuszy związanych z fundacją „Przyjaciel”: *Dogoterapia; Pies. Przyjaciel i terapeuta; Heca na cztery łapy; Terapia z udziałem psa* Beaty Pawlik-Popielarskiej oraz pozycja wydana przez Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym. Publikacje prezentują podstawowe założenia dogoterapii w pracy z dziećmi z różnego rodzaju dysfunkcjami – dziećmi autystycznymi, z zespołem Downa, z mózgowym porażeniem dziecięcym, oraz podają przykłady zabaw z udziałem psa terapeuty.

Terapia ze zwierzęciem (*pet therapy*) obejmuje różne formy. Do głównych należą:

- AAA – Animal Assisted Activities;
- AAT.

AAA to zajęcia z udziałem zwierząt, które dostarczają możliwości motywacyjnych, edukacyjnych, rekreacyjnych i/lub terapeutycznych korzyści, podnoszących jakość życia. Zajęcia z udziałem zwierząt opierają się na spotkaniu i zabawie ze zwierzęciem, które w tym przypadku może być powtarzane w różnej grupie odbiorców, inaczej niż program terapeutyczny, który odnosi się do konkretnej osoby bądź choroby. Zajęcia AAA są prowadzone w różnych środowiskach przez wykształconych specjalistów lub wolontariuszy z udziałem zwierząt spełniających określone kryteria¹.

Specyfika zajęć z udziałem zwierzęcia cechuje się następującymi wyznacznikami:

- cele terapeutyczne nie są planowane z wizyty na wizytę;
- wolontariusze i terapeuci nie są zobowiązani do prowadzenia dokładnych notatek;
- przebieg wizyty ma charakter spontaniczny;
- czas spotkania nie jest z góry określony.

Przykładem zajęć typu AAA może być wizyta grupy wolontariuszy ze swoimi psami i kotami w domu opieki lub wizyta psa i opiekuna w zakładzie opieki dla dzieci. Cechą charakterystyczną tych zajęć jest brak wyznaczonych, określonych celów terapeutycznych.

Inną formą kontaktu ze zwierzęciem jest AAT² – terapia z udziałem zwierząt. AAT to działania terapeutyczne zmierzające w kierunku wyznaczonego celu, w któ-

¹ Strona www.deltasociety.org.

² Na stronie www.deltasociety.org znajdujemy następujące przykłady AAT (materiały nadesłane przez Polski Związek Dogoterapii, tłum. M. ZIELIŃSKI):

- Zawodowy terapeuta w asyście psa i przewodnika próbuje zwiększyć zakres ruchu w ramieniu pacjenta. Pacjent ma określony cel, polegający na zwiększeniu zakresu ruchu w kierunku swej

rym zwierzę spełniające określone kryteria stanowi integralną część procesu leczenia. Terapię prowadzą wyspecjalizowani profesjonaliści z dziedziny zdrowia ludzkiego. Terapia AAT jest planowana. Ma na celu spowodowanie poprawy w fizycznym, społecznym, emocjonalnym i poznawczym funkcjonowaniu pacjenta. Może mieć charakter zajęć zarówno indywidualnych, jak i grupowych. Jest to proces dokumentowany – stałe monitorowanie przebiegu zajęć umożliwia osiągnięcie przez pacjentów określonych celów³. Cele terapii z udziałem zwierząt mogą obejmować:

- rozwijanie funkcji motorycznych;
- rozwijanie umiejętności poruszania się na wózku;
- rozwijanie poczucia równowagi;
- rozwijanie werbalnego porozumiewania się członków grupy;
- rozwijanie umiejętności skupiania uwagi;
- rozwijanie umiejętności wypoczynku / relaksacji;
- podnoszenie poziomu pewności siebie;
- obniżenie lęku;
- zmniejszenie poczucia samotności;
- rozwijanie słownictwa;
- rozwijanie pamięci krótko- i długoterminowej;
- rozwijanie pojęć, takich jak: wielkość, kolor, kształt, ilość;
- rozwijanie chęci brania udziału w zajęciach z grupą;
- rozwijanie interakcji z innymi uczestnikami zajęć;
- rozwijanie interakcji z personelem (z nauczycielami, terapeutami);
- zwiększanie motywacji do ćwiczeń.

Poglądy znanych terapeutów i naukowców wywarły wpływ na powstanie koncepcji wykorzystania psów w procesie leczenia ludzi⁴. Anna Freud w 1937 roku zwróciła uwagę na pewne podobieństwo związane z procesami emocjonalnego zrozumienia w relacji człowiek – pies. Carl G. Jung i Sigmund Freud w trakcie pracy z osobami chorymi psychicznie zaobserwowali u pacjentów obcujących ze zwierzętami mechanizmy projekcyjne oraz pozytywne emocje. Zwierzęta i symbole zwierząt stanowiły w terapii Junga pretekst do interpretacji treści archetypowych. W 1942 roku twórcy Children's Apperception Test – Kris i Bellac – wywnioskowali, że dzieci łatwiej budują więź emocjonalną ze zwierzętami niż z osobami dorosłymi⁵.

stopy. Pies zna specyficzne komendy używane w tym określonym przypadku. W czasie każdej sesji mierzony jest postęp dokumentowany przez terapeutę.

- Specjalista w zakresie zdrowia psychicznego włącza świnie morską do terapii małej grupy dorosłych z zaburzeniami rozwojowymi. Grupa pracuje nad poprawą komunikacji i umiejętności zachowania się w społeczeństwie. Terapeuta monitoruje i dokumentuje przebieg każdej sesji.

³ J. FIŁOZOF: *Dogoterapia. Co to jest?* Jarosław, Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Koło w Jarosławiu 2004, s. 15.

⁴ S. MASGUTOVA: *Rola dogoterapii w emocjonalnej rehabilitacji dzieci z trudnościami w rozwoju*. „CZE-NE-KA” 2004, nr 4, s. 34. Za: B. PAWLIK-POPIELARSKA: *Terapia z udziałem psa*. Gdańsk, Via Medica 2005, s. 3.

⁵ B. PAWLIK-POPIELARSKA: *Terapia z udziałem psa...*, s. 3.

Określenie „terapia z udziałem zwierząt” zostało po raz pierwszy użyte w 1964 roku. W tym czasie amerykański psychiatra Boris Levinson⁶ w trakcie terapii jednego ze swoich pacjentów zaobserwował pozytywną zmianę w jego zachowaniu, mającą ścisły związek z kontaktem młodego człowieka z psem lekarza. W tym konkretnym przypadku kontakt z psem usprawnił komunikację i wpłynął pozytywnie na leczenie⁷. Levinson badał również zachowanie dzieci autystycznych. Dzieci te dążyły do kontaktu z psem na drodze werbalnej i pozawerbalnej. Obserwacja zachowań, których dzieci nie manifestowały w kontakcie z innymi ludźmi, skłoniło Levinsona do zapoczątkowania działań terapeutycznych w obecności psa. Terapię z wykorzystaniem zwierząt Levinson nazwał *pet therapy*. Amerykański psychiatra wierzył, iż zwierzęta stanowią ważny element na drodze osiągnięcia uczuciowej równowagi pacjenta⁸. Obserwacje dotyczące terapeutycznego aspektu obcowania ze zwierzętami Levinson opisał w kilku publikacjach. Sądził, że obcowanie ze zwierzętami pomaga w zaspokajaniu instynktownych potrzeb człowieka, takich jak potrzeba odczuwania dotyku, ciepła i przyjemności⁹. W 1968 roku we Francji Ange Condoret – weterynarz i twórca SEMPARE (Towarzystwa Studiów Psychosocjologicznych i Medyczno-Pedagogicznych nad Relacjami Dzieci Zdrowych i Nieprzystosowanych ze Zwierzętami Domowymi), rozpoczął specjalną terapię przy udziale zwierząt. W 1977 roku powstała amerykańska fundacja Delta Society – wiodąca międzynarodowa organizacja zajmująca się badaniem więzi pomiędzy ludźmi a zwierzętami¹⁰. W 1984 roku w Wielkiej Brytanii działalność rozpoczęła charytatywna organizacja Pets as Therapy (PAT), skupiająca wolontariuszy z psami odwiedzającymi szpitale, domy spokojnej starości i hospicja. W 1989 roku powstał we Francji ANECAH – Narodowy Związek Edukacji Psów dla Osób Niepełnosprawnych. Program Pet Partners prowadzony w USA wykorzystuje różne zwierzęta, pomagając łącznie ponad 35 tysiącom ludzi. W USA działa program IMPACT przeznaczony dla więźniów skazanych za ciężkie przestępstwa – więźniowie zajmują się psami oraz szkolą je dla osób niewidomych i niepełnosprawnych fizycznie¹¹.

W Polsce od niedawna przyjęł się termin „dogoterapia”. Według definicji dogoterapia jest metodą wykorzystującą psy w rehabilitacji osób niepełnosprawnych, samotnych i starszych. Główne działanie tego rodzaju terapii kontaktowej polega na kontakcie fizycznym (głaskanie, przytulanie się do psa, ujmowanie podawanej

⁶ W 1964 roku Boris Levinson zakomunikował, że porozumiewa się za pośrednictwem psa z młodym chorym psychicznie mężczyzną. B. LEVINSON: *Pet-oriented child psychotherapy*. 2nd ed. Springfield, IL, Ed. Charles C. Thomas 1969.

⁷ Ibidem, s. 4.

⁸ Ibidem, s. 4.

⁹ Por. Ibidem; IDEM: *Pets and human development*. Springfield, IL, Ed. Charles C. Thomas 1972; IDEM: *Pet-Oriented Child Psychotherapy*. 2nd ed. Springfield, IL, Ed. Charles C. Thomas 1997.

¹⁰ J. FIŁOZOF: *Dogoterapia. Co to jest?...*, s. 13.

¹¹ Ibidem, s. 13–14.

łapy) oraz nawiązaniu psychicznej więzi ze zwierzęciem, co przyspiesza leczenie lub ułatwia przejście choroby¹².

W Polsce pierwszą osobą propagującą udział psów w rehabilitacji osób niepełnosprawnych była Maria Czerwińska – założycielka i prezes Fundacji Przyjaźni Ludzi i Zwierząt CZE-NE-KA. M. Czerwińska zaproponowała i upowszechniła określenie „dogoterapia”. Pojęcie to przyjęło się i upowszechniło w naszym kraju. W ostatnich latach powstały liczne fundacje i stowarzyszenia skupiające osoby propagujące pracę z psem jako proces wspomagający leczenie, rehabilitację, a także rewalidację. Paralelnie z określeniem „dogoterapia” używa się pojęcia „terapia kontaktowa”, które zostało zaproponowane przez twórców Stowarzyszenia Terapii Kontaktowej w Koszlinie – Elwirę i Sławomira Ziobro¹³. Beata Pawlik-Popielarska wprowadza polską terminologię terapeutycznych form terapii z psem, będącą odpowiednikiem oznaczeń proponowanych przez Delta Society – AAA i AAT. Upowszechnia pojęcia „terapeutyczna zabawa” i „skuteczna współpraca”.

Celem terapeutycznej zabawy jest nawiązanie przez uczestnika kontaktu dotykowego i emocjonalnego z terapeutą. Natomiast skuteczna współpraca opiera się na realizacji konkretnego programu ćwiczeń, mających na celu rehabilitację oraz rewalidację. Aktywności podejmowane w trakcie terapii kontaktowej obejmują stymulację w sferze motoryki oraz czynności zmierzające do poprawy w zakresie funkcjonowania werbalnego.

W zajęciach dogoterapii mogą brać udział ludzie z różnego rodzaju dysfunkcjami. Jedynym przeciwskazaniem jest alergia na sierść zwierzęcia. Z terapeutycznych kontaktów z psem korzystają osoby:

- z zaburzeniami rozwoju;
- upośledzone umysłowo;
- po przebytych chorobach lub urazach pozostawiających trwałe ślady w sprawności fizycznej lub/i psychicznej;
- z uszkodzeniem wzroku i słuchu;
- niedostosowane społecznie;
- samotne, przebywające w domach opieki lub hospicjach¹⁴.

Systematyczna realizacja programu dobranego do indywidualnych potrzeb i możliwości uczestnika może doprowadzić do osiągnięcia wielu celów terapeutycznych, takich jak:

- obniżenie napięcia mięśniowego;
- zwiększenie możliwości lokomocyjnych;
- stymulowanie sprawności motorycznej;
- poprawa funkcjonowania emocjonalno-czuciowego;
- stymulacja rozwoju umysłowego;
- poszerzenie zdolności werbalnych oraz korygowanie wad wymowy;

¹² Ibidem, s. 17.

¹³ B. PAWLIK-POPIELARSKA: *Terapia z udziałem psa...*, s. 4.

¹⁴ Ibidem, s. 8.

- rozwijanie umiejętności społecznych;
- kształtowanie charakteru oraz umożliwienie wzięcia odpowiedzialności za innych uczestników zajęć oraz za psa;
- zwiększenie motywacji do wykonywania ćwiczeń rehabilitacyjnych;
- wzmocnienie poczucia własnej wartości;
- umożliwienie kontaktu ze zwierzęciem i innymi uczestnikami zajęć;
- integrowanie środowiska rodzinnego z osobą uczestniczącą w zajęciach;
- stwarzanie okazji do zabawy;
- nawiązywanie naturalnej więzi ze światem¹⁵.

Wspieranie rehabilitacji oraz rewalidacji za pomocą metody terapii kontaktowej stanowi pewne novum, brak wyczerpujących opracowań tematu oraz jednolitych, skodyfikowanych zasad dotyczących warunków prowadzenia dogoterapii.

Wpływ terapii kontaktowej przy udziale psa na werbalizację dziecka z deficytami rozwojowymi

Niejednokrotnie w terapii kontaktowej z udziałem psa biorą udział dzieci mające problemy z komunikacją werbalną. Wiele z nich wykazuje słabe umiejętności w odbiorze komunikatu ze względu na ograniczone posługiwanie się słownikiem czynnym i biernym. Duża grupa dzieci upośledzonych potrafi znaleźć się w roli odbiorcy komunikatu, jednak ma problemy z funkcjonowaniem jako nadawca. Dzieje się tak za sprawą ubogiego słownika czynnego oraz licznych deformacji poszczególnych dźwięków, które znacznie różnią się od prototypu artykulacyjnego.

Obserwacje poczynione przez autorów publikacji na temat dogoterapii wskazują na liczne korzyści płynące z zastosowania terapii kontaktowej jako metody wspomagającej rewalidację dziecka z deficytami rozwojowymi. Spotkania z psem wpływają na doskonalenie zdolności koncentrowania uwagi, zwiększają możliwość zapamiętywania i poszerzania wiedzy ogólnej oraz rozwijają umiejętność odbioru komunikatów kierowanych do dziecka, mogą również stymulować pewne procesy zachodzące w akwizycji języka prymarnego oraz zastępczych form komunikacji. Wpływ zajęć dogoterapeutycznych na rozwój mowy dzieci prezentuje tabela 1.

¹⁵ Ibidem, s. 8–9.

TABELA 1. Wpływ zajęć dogoterapeutycznych na rozwój mowy dzieci

Źródło / autor	Imię i charakterystyka dziecka objętego dogoterapią / zachowania przed rozpoczęciem terapii	Zachowania związane z przyswajaniem języka przez dziecko / manifestacje werbalne towarzyszące spotkaniom z psem
1	2	3
Beata PAWLIK-POPIELARSKA: <i>Terapia z udziałem psa</i> . Gdańsk, Via Medica 2005	Paweł, 9 lat, zespół Downa i upośledzenie umysłowe, problemy w zachowaniu, trudności z koncentracją uwagi, okresowe jąkanie się.	Podczas zabaw z psem nie obserwuje się już tak często napięcia emocjonalnego. Dziecko rzadziej się jąka. Chłopiec chętnie się wypowiada i koryguje niewyraźną mowę. Autorka opracowania zauważa poprawę w sferze komunikacji werbalnej. Dziecko potrafi prawidłowo stosować komendy wobec psa [s. 64–65].
	Krysia, 9 lat, mózgowe porażenie dziecięce, upośledzenie umysłowe w stopniu znacznym.	Dziecko lepiej wykonuje zadania manualne. Jest aktywniejsze fizycznie. Chętniej się wypowiada [s. 65].
	Łukasz, 9 lat, mózgowe porażenie dziecięce, upośledzenie umysłowe w stopniu umiarkowanym.	Dziecko stosuje prawidłowe komendy. Łukasz zapamiętuje bardzo dużo nowych informacji [s. 65].
	Daniel, 9 lat, upośledzony w stopniu znacznym, możliwe, że jest dzieckiem autystycznym (brak dokładnej diagnozy), słabo wykształcona mowa, oboje rodzice głuchoniemi, dziecko zamknięte, żyje we własnym świecie.	Widoczna poprawa w zakresie komunikacji werbalnej. Daniel zaczął mówić (co zbiegło się z całoroczną terapią prowadzoną przez innych pedagogów). Na zajęciach z psem śpiewa: „Gdy był mały, to znalazłem go w ogródku...”. Dziecko rozwinęło się pod względem emocjonalno-uczuciowym [s. 66].
	Rafał, 14 lat, zespół Downa, upośledzenie umysłowe w stopniu znacznym, prawie nie mówi. Z powodu śmierci własnego psa zamknął się w sobie.	Dziecko nauczyło się wydawać psu odpowiednie komendy. Zdaniem B. Pawlik-Popielarskiej jest to największe osiągnięcie chłopca, które udowodniło, że może on nauczyć się posługiwać mową. W następnym roku Rafał będzie uczęszczał na zajęcia logopedyczne [s. 66].
	Paweł, 14 lat, chłopiec jest dotknięty autyzmem, upośledzenie umysłowe w stopniu głębokim.	Dziecko nawiązało dotykowo-emocjonalny kontakt z psem (chwilo-wo). Głaszcząc psa, czasem chłopiec mówi: „głaszczę Traperą”, „dobry pies”. W czasie spotkań dogoterapeutycznych nauczył się spoglądać w lustro i na pytanie: „Kto to jest?” odpowiada: „Ja jestem i Traper jest” [s. 66].

1	2	3
<p>Agnieszka POPŁAWSKA: <i>Pies, przyjaciel i terapeuta: program dogoterapii przeznaczony do pracy z dzieckiem niepełnosprawnym</i>. Warszawa, „Przyjaciel” Fundacja Osobom Niepełnosprawnym 2004</p>	<p>Ola, 9 lat, zespół Downa, wokalizuje samogłoski, nie naśladuje odgłosów szczekania psa, nie wymawia słowa „pies”, nie powtarza imion psów, nie potrafi rozpoznawać i nazywać części ciała psa ani żadnych przedmiotów z nim związanych (wykonywanych przez psa czynności).</p>	<p>W trakcie zajęć dziewczynka artykułuje wiele samogłosek i sylab, spontanicznie naśladuje odgłosy szczekania psa „hau”, „au” oraz odgłosy towarzyszące ćwiczeniom. A. Popławska relacjonuje, że dziewczynka wyraża chęć udziału w ćwiczeniu. Na pytanie terapeuty: „Kto chce...?” odpowiada: „Ola” lub „ja”. Ola potrafi powtórzyć imiona psów oraz części ciała psa: „oko”, „ucho”, „nos”, „łapy”, także nazwy czynności: „biega”, „idzie”. Rozpoznaje kilka przedmiotów związanych z psami: „piłka”, „smycz”, „miska” [s. 41–44].</p>
	<p>Sebastian, 10 lat, zespół Downa, dziecko prawie nie mówi, artykułuje samogłoski, dźwięki gardłowe i słowo „mama”, porozumiewa się za pomocą gestykulacji oraz mowy ciała i mimiki (łączy te formy ekspresji z wydawaniem pojedynczych dźwięków), ma duży zasób słownictwa biernego, rozumie polecenia słowne, wskazuje przedmioty, czynności i cechy przedstawione ikonicznie, dziecko korzysta ze znaków komunikacji wspomaganej, w sytuacjach zaaranżowanych używa symboli PIC, ma własną książkę komunikacyjną.</p>	<p>Zasób reakcji głosowych oraz dźwięków artykułowanych przez dziecko nie uległ zmianie. W trakcie zajęć z psem wzbogacono zasób piktoqramów używanych przez chłopca o symbole ściśle związane z zajęciami: „pies”, „pije”, „duży”, „mały”, „je”, „biega”, „siedzi” [s. 45–48].</p>
<p>Janina FILOZOF: <i>Dogoterapia? Co to jest?</i> Jarosław, Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Koło w Jarosławiu 2004</p>	<p>Monika, 5 lat, mózgowo porażenie dziecięce, głęboka niepełnosprawność intelektualna, dziecko nie porusza się.</p>	<p>W trakcie zajęć dogoterapii dziewczynka gaworzyła przy spokojnej zabawie, a przy gwałtowniejszej (np. klepanie psa) – śmiała się [s. 51–52].</p>
	<p>Przemek, 14 lat, porażenie spastyczne, syndrom Westa, głęboka niepełnosprawność intelektualna, dziecko nie mówi.</p>	<p>W trakcie zajęć w obecności psa Przemek gaworzył, uśmiechał się [s. 54].</p>

cd. tab. 1

1	2	3
J. FILOZOF: <i>Dogoterapia. (Zajęcia z dziećmi o głębokiej niepełnosprawności intelektualnej w OREW Jarosław). „Rewalidacja” 2005, nr 2 (18)</i>	Lidka, 8 lat, zespół Retta, epilepsja, głęboka niepełnosprawność intelektualna, nie mówi.	Dziewczynka odczuwa pozytywne bodźce dotykowe towarzyszące terapii kontaktowej z psem, w czasie dotykania psa pokrzykuje [s. 43–45].
	Tomek, 10 lat, zespół Downa, głęboka niepełnosprawność intelektualna, nie mówi, rozumie kierowane do niego komunikaty.	Na jednych zajęciach dziecko naśladowało warczenie psa. Chwilami chłopiec reaguje na kontakt z psem głośnym śmiechem. Na słowa terapeutki: „Chodź do pieska, piesek na ciebie czeka, będziemy gła-skać pieska” wstaje i idzie za panią [s. 45–48].

Prezentacja autorskiego dogoterapeutycznego programu polisensorycznej stymulacji komunikacji werbalnej i niewerbalnej dziecka z deficytami rozwojowymi¹⁶

Zajęcia z udziałem psa mogą stanowić atrakcyjną formę wspierającą pracę logopedy z dzieckiem z deficytami rozwojowymi. Autorski dogoterapeutyczny program polisensorycznej stymulacji porozumiewania się ma na celu usprawnianie komunikacji werbalnej i pozawerbalnej. Program obejmuje zabawy i ćwiczenia, które w trakcie realizacji mogą ulegać różnego rodzaju modyfikacjom. Dobór ćwiczeń zależy od indywidualnych możliwości i potrzeb każdego dziecka.

Program został podzielony na kilka części. Część pierwsza ujmuje zajęcia dogoterapeutyczne w aspekcie stymulacji układu taktylnego. Przeznaczona jest dla dzieci wykazujących różnego rodzaju zaburzenia natury sensorycznej. Stymulacja taktylna i nawiązanie „komunikacji dotykowej” stanowią bazę dla przywrócenia świadomości ciała oraz nawiązania pozawerbalnego i werbalnego kontaktu z dzieckiem. Identyfikacja własnego ciała jest funkcją mózgu polegającą na poczuciu świadomości własnego ciała, jego granic, na odczuwaniu jego poszczególnych części i ich przynależności do jednej całości. W trakcie kontaktu z psem dziecko może zdobywać umiejętności nazywania poszczególnych części ciała, co wiąże

¹⁶ M. MACHOŚ-NIKODEM: *Dogoterapeutyczny program polisensorycznej stymulacji porozumiewania się. Poradnik dla logopedów, dogoterapeutów i nauczycieli wykorzystujących terapię kontaktową w pracy z dziećmi z dysfunkcjami rozwojowymi*. Warszawa, CMPP 2006.

się ściśle z rozwojem mowy. Program prezentuje ćwiczenia stymulujące rozwój funkcji somatognostycznych, które powinny stanowić element rehabilitacji dzieci w wieku przedszkolnym¹⁷, wtedy bowiem dzieci uczą się rozróżniać i nazywać poszczególne części oraz tworzą pozytywny obraz własnego ciała.

Zajęcia z psem są okazją do kształtowania przez dziecko orientacji we własnym ciele, do określania i nazywania jego poszczególnych części, a następnie wskazywania analogii między budową własnego ciała a ciała psa. W przypadku dzieci z zaburzoną somatognozą można wykorzystać ćwiczenia Weroniki Sherborn¹⁸, a także programy aktywności: świadomość ciała, kontakt i komunikacja oraz dotyk i komunikacja Knillów¹⁹. Ćwiczenia z udziałem psa stanowią wzbogacenie metod pracy z dzieckiem z zaburzoną komunikacją. Pies jest w stanie wykonywać wybrane aktywności, stanowiące elementy ćwiczeń proponowanych przez W. Sherborn. Niektóre ćwiczenia dzięki modyfikacji można zastosować w trakcie spotkań dziecka z psem, np. dziecko może w asyście terapeuty przechodzić pod psem, również pies może przechodzić nad dzieckiem. Pies może także uczestniczyć w sesjach programów Knillów – w tym przypadku dziecko naśladuje aktywności podejmowane przez psa, np. leżenie na brzuchu, czołganie się, obracanie się z brzucha na plecy.

Logopeda angażujący się w terapię dzieci z trudnościami komunikacyjnymi powinien posiadać wiedzę o różnych systemach znaków oraz o procesie ich nauczania. Strategie stosowane w interwencji językowej znajdują coraz szersze zastosowanie. Obecnie dostępnych jest wiele systemów komunikacji zastępczej. Trudności dzieci korzystających z komunikacji alternatywnej są zróżnicowane. Niektóre z nich używają komunikacji pozawerbalnej z powodu dysfunkcji ruchowej, uniemożliwiającej sprawne użycie artykulatorów, hamującej w ten sposób rozwój mowy. Kolejną grupę użytkowników komunikacji alternatywnej i wspomaganej stanowią ludzie, którym nie udało się wykształcić mowy, a tradycyjna terapia logopedyczna nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Trudności z brakiem komunikacji, z niemożnością nabycia umiejętności językowych w procesie akwizycji języka powodują konsekwencje – niezależnie od wieku – we wszystkich sferach rozwoju. W fazie przedwerbalnej zaburzają interakcje pomiędzy dzieckiem a jego opiekunem, co następnie uniemożliwia proces prawidłowej socjalizacji. Opiekunowie dziecka z dysfunkcją w sferze werbalnej nie są w stanie zrozumieć potrzeb i zainteresowań dziecka, dziecko zaś traci naturalną możliwość uczenia się w rodzinie, w tym możliwość przyswajania języka.

Umiejętność samoekspresji, wyrażanie własnych potrzeb i myśli już w dzieciństwie daje poczucie własnej wartości oraz pozwala postrzegać siebie jako

¹⁷ Por. A. GICZEWSKA: *Fenomen dotyku matki. Stymulacja systemu taktylnego i jej wpływ na rozwój psychoruchowy dziecka*. Środa Śląska, Wydawnictwo Centrum 2005, s. 46.

¹⁸ M. BOGDANOWICZ, A. KASICA: *Ruch Rozwijający dla wszystkich: efektywność metody Weroniki Sherborne*. Gdańsk, Wydawnictwo Harmonia 2003.

¹⁹ M. i Ch. KNILL: *Dotyk i komunikacja*. Warszawa, CMPP 1992; EIDEM: *Programy aktywności: świadomość ciała, kontakt i komunikacja*. Warszawa, CMPP 1997.

niezależnego i równego innym. Możliwość korzystania z pozawerbalnych form aktywności językowej jest bardzo ważna dla osób niepełnosprawnych, podnosi bowiem jakość ich życia, pozwala na lepsze zrozumienie świata oraz rozwinięcie wielu umiejętności²⁰.

Program stymulacji porozumiewania się przy udziale psa prezentuje możliwość wykorzystania kontaktu z psem do przyswajania znaków systemów komunikacji wspomagającej porozumiewanie się. W zależności od rodzaju kodu ikonicznego, którym posługuje się dane dziecko, kontakt z psem umożliwi wprowadzanie tematycznych znaków wybranego systemu: Pictogram Ideogram Communication, Picture Communication Symbols, symboli Blissa, znaków manualnych, zdjęć oraz innych symboli. Znaki związane z psem (pies, psie akcesoria, czynności) mogą stanowić element strukturyzacji ramowej sterowanej sygnałami. Takie zastosowanie symboli w indywidualnych sesjach z psem ma na celu uświadomienie dziecku, że określone znaki stanowią sygnały poprzedzające określone czynności i wydarzenia²¹. Znaki graficzne używane są przez dzieci wykazujące znaczne trudności w porozumiewaniu się. Grupa użytkowników niewerbalnych sposobów porozumiewania się obejmuje ludzi z deficytami rozwojowymi, z niepełnosprawnością ruchową, autyzmem i upośledzeniem umysłowym.

Zastępcze systemy komunikacji mogą być stosowane jako pomoc intensyfikująca terapię logopedyczną, jako środek tymczasowego porozumiewania się do czasu opanowania przez dziecko elementów języka prymarnego. Obserwacje terapeutów pozwalają na stwierdzenie, iż systemy wspomagające porozumiewanie się nie muszą być rozwiązaniem ostatecznym. Można je stosować dla rozwijania łatwiejszej formy komunikowania się. Dziecko nabywające kompetencji językowych odrzuca system zastępczy, gdyż przy użyciu języka prymarnego jest w stanie szybciej zaspokoić swoje potrzeby. Niektórzy rodzice i opiekunowie dzieci korzystających z systemu zastępczego obawiają się uzależnienia od komunikacji wspomaganej, jednak taka ewentualność ma prawo zachodzić jedynie wtedy, kiedy terapia trwa bardzo długo i nie pojawiają się próby werbalizacji. Dlatego priorytetowe zadanie logopedy / dogoterapeuty powinno polegać na paralelnym używaniu symboli i słów w trakcie spotkań dziecka z psem. Wprowadzanym znakom musi – równolegle – towarzyszyć komunikat werbalny. Wprowadzając jakikolwiek system, nie można zaprzestawać pracy nad rozwojem mowy dźwiękowej.

W przypadku dzieci mających problemy z werbalizacją systemy komunikacji zastępczej powinny być wprowadzane jak najwcześniej. Odpowiednim momen-

²⁰ Por. S. VON TETZCHNER, H. MARTINSEN, A. LOEBL-WYSOCKA, J. GAŁKA-JADZIEWICZ: *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się. Nauka znaków oraz używania pomocy komunikacyjnych przez dzieci, młodzież i dorosłych z zaburzeniami rozwojowymi*. Warszawa, Stowarzyszenie „Mówić bez Słów” 2002.

²¹ Por. ibidem; A. WARRICK: *Porozumiewanie się bez słów. Komunikacja wspomagająca i alternatywna na świecie*. Tłum. M. DOŃSKA-OLSZKO. Warszawa, Stowarzyszenie „Mówić bez Słów” 1999.

tem jest już okres przedszkolny. Zachodzą wówczas najistotniejsze etapy procesu przyswajania języka. Jest to również najlepszy czas na wprowadzanie znaków komunikacji alternatywnej. Wczesna interwencja wprowadzająca nowy system ma związek z istnieniem okresu wczesnej wrażliwości – okresu, kiedy umysł dziecka jest najbardziej plastyczny, zdolny do przyswajania języka. Umieszczone w tabeli propozycje dotyczą przede wszystkim zajęć z małym dzieckiem w wieku przedszkolnym. Kontakt i zabawa z psem mogą stanowić okazję do wprowadzania znaków systemów wspomagających porozumiewanie się.

Wszystkie formy komunikacji pozawerbalnej korzystają z różnego rodzaju narzędzi, które stanowią grupy znaków, symboli i obrazków. Do najczęściej używanych systemów należą: piktogramy, symbole PCS, symbole Bliss, gesty oraz różnego rodzaju rysunki, obrazki i zdjęcia.

Prezentowana koncepcja obejmuje wprowadzanie i utrwalanie znaków systemów innych niż język mówiony z czasie spotkań z psami. Ujęcie stanowi rozszerzenie propozycji programowej autorstwa A. Popławskiej, która w swoim programie dogoterapii proponuje użycie alternatywnych metod języka w czasie zajęć ze zwierzętami²².

W trakcie spotkań z psem można zastosować zabawy i ćwiczenia usprawniające pracę narządów artykulacyjnych, które obejmują różnego rodzaju ćwiczenia oddechowe, artykulacyjne, fonacyjne i słuchowe. Terapia kontaktowa umożliwia również stymulację aktywności werbalnej dziecka, kształtuje rozumienie mowy, może także służyć wzbogaceniu słownika czynnego i biernego oraz ogólnemu rozwijaniu mowy.

Odpowiednio dobrane ćwiczenia z udziałem psa mogą korygować określone nieprawidłowości, takie jak dyslalia czy kształtowanie słuchu fonemowego. W przypadku tych ćwiczeń pies jest tylko towarzyszem, np. wyciąga z pojemnika różne przedmioty zaczynające się na określone głoski. Główna inicjatywa należy tu do prowadzącego zajęcia logopedy, który korzysta z obecności psa do korygowania konkretnych zaburzeń natury logopedycznej. Ćwiczenia wchodzące w skład prezentowanego segmentu powinny być prowadzone przede wszystkim z małymi dziećmi przedszkolnymi w ramach szeroko pojętej profilaktyki logopedycznej. Oddychanie jest czynnością fizjologiczną, konieczną w werbalizacji. U wielu dzieci przedszkolnych stwierdza się niewłaściwy stereotyp oddechowy, manifestujący się oddychaniem przez usta zamiast przez nos, krótką fazą wydechową oraz nierównomierną siłą wydechu w trakcie budowania wypowiedzi ustnych²³.

²² Por. A. POPŁAWSKA: *Pies, przyjaciel i terapeuta: program dogoterapii przeznaczony do pracy z dzieckiem niepełnosprawnym*. Warszawa, „Przyjaciel” Fundacja Osobom Niepełnosprawnym 2004, s. 20.

²³ Proponowane ćwiczenia dostosowane do zajęć z wykorzystaniem psa stanowią modyfikację ćwiczeń oddechowych, usprawniających język, wargi i podniebienie miękkie na podstawie: A. BAŁEJKO: *Jak usuwać wady mowy*. Porady dla nauczycieli i rodziców. „Logopeda Radzi”. Białyłstok, Orthdruk 1994.

Istnieje również możliwość zastosowania zajęć z udziałem psa do nauki czytania globalnego według Glena Domana²⁴ oraz nauki czytania według Ireny Majchrzak²⁵. Spotkania z psem mogą stanowić doskonałą okazję do wprowadzania etykiet związanych z psem oraz kolorami i kształtami.

W Polsce dogoterapia jest jeszcze mało znana, cieszy się jednak coraz większym zainteresowaniem terapeutów oraz rodziców dzieci niepełnosprawnych. Dogoterapia nie jest typową rehabilitacją, a psa nie można nazywać terapeutą – stanowi on jedynie medium pomiędzy dzieckiem a terapeutą, specyficzną pomoc w rozwoju określonych czynności (co oczywiście nie pomniejsza roli psiego przyjaciela w przebiegu terapii). Program jest alternatywną propozycją dla logopedów oraz innych terapeutów pracujących z dziećmi z dysfunkcjami rozwojowymi.

Każdorazowo program powinien być opracowywany do potrzeb i możliwości konkretnego dziecka. Pies jest jedynie środkiem do osiągnięcia zamierzonych celów. W trakcie realizacji indywidualnie stworzonego programu należy monitorować i dokumentować zachowania podopiecznych. Wyniki obserwacji będą stanowiły podstawę ewaluacji programu.

Dogoterapia, logopedia a socjalizacja kognitywna dzieci trzyletnich w przedszkolu masowym

Zajęcia logopedyczne wykorzystujące obecność psa można prowadzić w najmłodszej grupie w przedszkolu masowym²⁶. Okres pomiędzy 2. a 3. rokiem życia stanowi integralny etap w procesie akwizycji języka prymarnego. W tym okresie dziecko przyswaja najwięcej nowych słów, a także podstawy systemu leksykalnego, fonetycznego i morfologicznego języka ojczystego²⁷.

W trakcie zajęć z psem w najmłodszej grupie przedszkolnej można stymulować prawidłowe oddychanie (np. dzieci dmuchają na sierść psa) oraz usprawniać pracę narządów artykulacyjnych. „Maluchy” chętnie dmuchają na sierść psa oraz naśladują ruchy języka czy odgłosy zwierzęcia. Obecność psa można wykorzystać do „zabawy w czytanie” – rytuałem może być inicjowanie spotkań dogoterapeutycznych odnajdywaniem wizytówki z imieniem psa. Szereg tego typu zabaw można wprowadzać równolegle z nauczycielem wykorzystującym na zajęciach metodę I. Majchrzak. Warto zaznajamiać dzieci z literowym obrazem wyrazów dźwiękonaśladowczych w trakcie wykonywania ćwiczeń ortofonicznych („miau”, „ko, ko”,

²⁴ G. DOMAN: *Jak nauczyć małe dziecko czytać*. Bydgoszcz, Excalibur 1992.

²⁵ I. MAJCHRZAK: *Wprowadzanie dziecka w świat pisma*. Warszawa, WSiP 1995.

²⁶ Takie zajęcia odbywają się cyklicznie w Miejskim Przedszkolu nr 42 w Rudzie Śląskiej. Biorą w nich udział dzieci dwuipół-, trzyletnie, nauczyciel oraz logopeda z psem.

²⁷ I. STYCZEK: *Zarys logopedii*. Warszawa, WSiP 1970, s. 117.

„kwa, kwa”, „auuuu...”). W tym celu należy przygotować obrazki odnoszące się treścią do konkretnego dźwięku, np. ilustracja ziewającego pieska będzie występowała równolegle z obrazem graficznym samogłoski *a*, ilustracja szczekającego psa – paralelnie z napisem „chau, chau”, z kolei rysunek dziewczynki uciszającej zwierzę – z napisem „cicho”. Istotne jest to, aby ilustracje cyklicznie pojawiały się w trakcie spotkań dzieci z psem.

Zajęcia edukacyjne z udziałem psa prowadzone w grupie dzieci najmłodszych umożliwiają poznanie zwierzęcia, przełamywanie lęku przed nim oraz kształtowanie prawidłowych zachowań w kontakcie z psem, ponadto są znakomitą okazją do socjalizacji kognitywnej oraz do podejmowania przez maluchy szeregu aktywności.